

Valuvas, quintos, abuelos i bisas. La representació de la disciplina al servei militar

Xavier Rambla Marigot

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Sociologia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

Dintre de la polèmica sobre el servei militar, la sociologia pot analitzar les contradiccions pragmàtiques derivades de la realització dels principis constitucionals. En aquest article es presenta una monografia sobre un quarter dels Pirineus l'any 1990. S'hi argumenta una hipòtesi formulada en els termes següents: l'apartament que imposa el quarter, com a institució total que és, el mode de construcció del gènere masculí del soldat, el mode d'interiorització de la disciplina i la manera com es formen els grups d'iguals al quarter. Aquests fets determinen el caire ritual o teatral de la representació de la disciplina militar. (Autor)

Paraules clau: institucions totals, sociologia militar, sociologia de les edats, sociologia de l'educació.

Abstract. Valuvas, quintos, abuelos and bisas. Representation of military service discipline

Sociology may enter the debate on compulsory Military Service by means of an analysis of the pragmatic contradictions raised by the implementation of constitutional principles. A monography on a military settlement in the Pyrenees during 1990 is presented in this article. The following hypothesis is tested: enclosure imposed by the barracks, which are eventually a total institution, the soldier's masculine gender construction, his internalization of discipline, and peer groups making, all of them determine if the performance of military discipline will be ritual or dramatic. (Autor)

Key words: global institutions, military sociology, sociology of aging, sociology of education.

Sumari

L'experiència de la disciplina en una institució total
L'apartament
L'escala informal

La vigilància
Les pràctiques de guerra
Bibliografia
Apèndix metodològic

...amb una Luger
 que duia culatada amb fusta clara,
 més llarga que la cuixa, fent-li més
 d'insignia que d'arma. L'esperit
 de simbolisme és flor de temps de guerra.

Gabriel Ferrater, *In memoriam*

Aquest article resumeix les conclusions de la investigació sociològica que vaig dur a terme mentre feia el servei militar en un dels molts quaters del Pirineu aragonès (concretament, en la Unidad de Seguridad, U.S.).

El tema donava per moltes pàgines sobre els conflictes interns i externs de l'organització militar a Espanya, però atesa la meva situació, he volgut que la meva anàlisi bandegés una mica tot allò que no es podia veure directament observant la tropa d'un quarter. A diferència del que normalment aborda la sociologia militar, o els estudis de Forces Armades i Societat, com es diuen ara, els professionals de l'exèrcit no són els protagonistes aquí, sinó que els soldats de lleva els prenem el paper.

Amb aquesta intenció he aplicat diversos procediments propis de la sociologia que mostren com es concreten en la realitat els arguments jurídics que fonamenten la conscripció forçosa a les armes. En parlar d'arguments jurídics no he entrat ni en la seva «validesa» —conformitat amb les normes de producció de l'ordenament jurídic— ni en el seu «valor» —ço és la conformitat amb les principis ideals que es resumeixen en la noció de justícia—. Crec que és imprescindible aclarir que tan sols parlo de l'«eficàcia» —la conformitat de la conducta dels destinataris amb el model previst— de les normes jurídiques (G. Lumia, 1978); només parlo del que, dintre de la perspectiva d'anàlisi que exposaré, ocorre quan les normes esdevenen realitat.

Ras i curt, els resultats del meu treball indiquen que el compliment de l'article de la Constitució de 1978 que defineix el servei militar obligatori com un dret i un deure dels espanyols perjudica el compliment de l'article que defineix la dignitat de la persona. Aital perjudici es produeix per tal com el servei militar inculca en els soldats una motivació coactiva, uns comportaments jeràrquics aliens a l'autonomia moral i unes respostes violentes automàtiques.

Val la pena recordar l'enunciat dels dos articles:

Art. 10.1: La dignitat de la persona, els drets inviolables que li són inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, el respecte a la llei i els drets dels altres són fonament de l'ordre polític i de la pau social.

Art. 30.1: Els espanyols tenen el deure i el dret de defensar Espanya.

Art. 30.2: La llei fixarà les obligacions militars dels espanyols i regularà, amb les garanties necessàries, l'objecció de consciència i les altres causes d'exempció del servei militar obligatori, podrà imposar, en tot cas, una prestació social substitutòria.

Així doncs, si l'eficàcia d'aquestes dues normes comporta certament una contradicció, serà possible trobar-ne alguna mena d'evidència empírica.

Haurem de preguntar-nos què ocorre quan el que propugna l'article 30 es duu a la pràctica.

El constitucionalisme acostuma a defensar que el servei militar ha de ser un dret i un deure a l'ensens perquè exercint-lo i complint-lo els ciutadans participen en la nació armada. De la mateixa manera que el contracte social atorga uns drets civils i uns drets socials, implica l'obligació de defensar-ls si un enemic exterior eventual els amenaça.

La història militar espanyola revela que la connexió entre l'exèrcit i les identitats no ha estat pas la connexió que pressuposa l'anterior argument. Ben al contrari, l'exèrcit espanyol no ha defensat el territori estatal de cap enemic extern d'ençà de 1814 i ha participat activament en la vida política interna al costat (o al davant) de partits que no sempre pensaven en els drets dels ciutadans. No m'aturaré a resumir la historiografia sobre aquest punt, la qual és abundant i coneguda, sinó més aviat a comentar l'organització militar de dos règims polítics que han ocupat vuitanta-quatre dels darrers cent anys de la història d'Espanya.

La Restauració va haver d'enviar tropes a les colònies ultramarines i africanes durant la major part del seu període de vigència. Aquestes tropes eren reclutades pel sistema de quintes (quotes de mossos per unitats administratives), el qual de fet condemnava una part dels homes de cada generació a convertir-se en soldats vitalicis. Teòricament la tria es realitzava a l'atzar, però existia la possibilitat de redimir un mosso tot pagant un impost a l'estat. Com que molts artesans estalviaven durant tota la seva vida per redimir els seus fills, cosa que sovint els arruïnava, va florir el negoci de les assegurances que permetien satisfer el rescat si es donava el cas.

Aquest sistema va distorsionar completament la política militar. Reclutar *quintos* per ordre administrativa fornía una tropa barata, que hom podia enviar a colònies per molt alta que fos la mortalitat de guerra, i les redempcions completaven la lleva amb un ingrés extra. En canvi, no sortia a compte dur els soldats professionals al front, per la qual cosa romanien a la Península (N. Sales, 1974). Aquests soldats, és clar, s'encarregaven de reprimir el descontent que les lleves i altres accions governamentals poguessin provocar.

El franquisme va reorganitzar completament l'exèrcit espanyol. Va eliminar l'exempció total o parcial del servei, va integrar els comandaments en l'estructura més àmplia de l'estat i va procurar de convertir-lo en un instrument de socialització sistemàtica. L'anàlisi de contingut de les revistes militars dels anys quaranta i cinquanta revela que aquest darrer objectiu era afirmat explícitament des de la jerarquia. Existeixen fins i tot les dades de les enquestes destinades a mesurar l'acceptació dels valors militars, les quals indicaven que no era gaire alta. Ara bé, els militars cregueren que valia la pena de continuar adoctrinant els conscrites, perquè d'aquesta manera s'aconseguia desanimar la resistència activa (J. Losada, 1990).

A hores d'ara les enquestes ens informen que les dimensions d'aquest refús continuen essent notables. L'any 1986 a penes no arribava a la meitat el nombre de joves que es declarava disposat a defensar Espanya i tampoc no era gaire

més elevat el nombre dels qui consideraven beneficiosa la influència dels valors castrenses en la seva socialització. Aquesta inconformitat, a més a més, era més gran entre els universitaris, fins al punt que afectava les dues terceres parts dels llicenciats i únicament la meitat dels graduats primaris (vegeu figura 1).

En suma, ni la nació en armes ha madurat durant la història contemporània d'Espanya ni s'ha convertit en una actitud que identifiqui els ciutadans de la nació política. La teoria sociològica fa pensar que aquest divorci entre els ideals i la realitat es deu al caràcter d'institució total que han adquirit els quarters. Una institució total és una organització els membres de la qual són apartats del seu entorn i són sotmesos completament a un pla racional que reglamenta llur vida quotidiana. Les interpretacions historiogràfiques anteriors suggereixen que els quarters esdevingueren institucions totals durant la Restauració i que el franquisme va sistematitzar-ne aquesta disciplina totalitària.

¿Són institucions totals els quarters on arriben els soldats espanyols avui en dia? Naturalment aquesta pregunta manca de resposta si no estimula una investigació empírica exhaustiva o un seguit de monografies com la que presento. No obstant això, el supòsit que els quarters són institucions totals planteja dues paradoxes que han demostrat ser molt profitoses des del punt de vista de l'anàlisi sociològica.

D'una banda, mentre que acceptem amb tota naturalitat que moltes incidències ocorregudes als quarters són veritables injustícies, de fora estant les recordem com una broma. Aquesta primera paradoxa ha suggerit que el servei militar obliga els reclutes a realitzar una representació situada a mig camí entre el teatre i el ritú (J. Zulaika, 1989). A més a més, duu l'investigador a un dilema: o bé es contenta amb les versions exteriors, adaptades a la vida de cadascú, o bé s'arrisca a recollir informació dintre dels quarters. El risc de la segona opció és doble. Les autoritats militars no veurien amb bons ulls aquesta mena d'estudis (sempre que elles mateixes no es decidissin a utilitzar-los, és clar); però també hem de tenir en compte que els estudis des de dintre han d'utilitzar tècniques poc visibles aplicades a una escala microscòpica. Naturalment serà molt fàcil

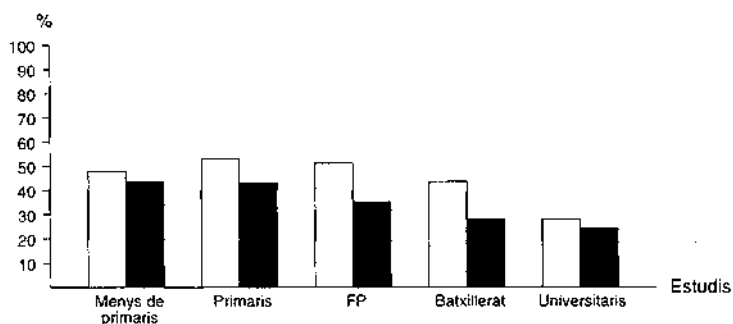

Figura 1. □ Disposició a defensar Espanya; ■ valoració positiva dels valors militars. Font: Reis 36/86, p. 221-267.

negar la validesa general de les conclusions empíriques a què arribem si no proliferen els treballs d'aquesta mena ni són comparats entre si.

L'observació participant és la tècnica d'investigació més apropiada per resoldre aquests problemes. No hem de menysprear l'avantatge que és molt més difícil detectar una llibreta de notes que una enquesta o un grup de discussió. A més, el tracte continuat amb els companys i la vivència contínua de les relacions amb els militars permeten que fonamentem conjectures sobre les seves interpretacions compartides i sobre esdeveniments que prenen sentit a mig termini.

D'una altra banda, la rutina castrense nega els principis del nacionalisme republicà que al segle XIX va reclamar la conscripció universal masculina a les armes i la va instituir als anys trenta. Aquesta doctrina política legitimava els tràngols més vistosos de la militarització, com ara el de sotmetre's a una disciplina rigorosa, allunyar-se de casa, fer guàrdia o participar en exercicis de combat, perquè hi veia un sacrifici necessari per consolidar els drets de ciutadania. Recordava que la República francesa havia hagut d'imposar-los per defensar de les potències absolutistes.

La recerca sobre les institucions totals ha palesat que aquests sacrificis delimiten la rutina castrense però no en defineixen el contingut. De fet no són res més que un sistema de privilegis i sancions que alleugen o agreugen l'apartament dels interns i, en conseqüència, només afecten uns quants soldats en un moment donat. En canvi, l'avorriment, el control continu, la son, o, més ben dit, el fàstic provocat per la sensació que ens estem podrint, afecten tothom contínuament i són el que veritablement «marca». El meu treball intenta estudiar l'impacte d'aquestes marques.

L'experiència de la disciplina en una institució total

El marc teòric d'una recerca és l'esquema que ens ajuda a destriar què vol dir l'allau de notícies que ens arriben mentre dura el treball de camp. Gràcies a ell, ens cobrim les espatlles contra el perill que els indicis ens despistin o ens ofeguin, ja que uns conceptes ben lligats sempre garanteixen que no ens estem quedant en les circumstàncies superficials del que estudiem, sinó que els fenòmens que allí entreveïem han estat estudiats en altres circumstàncies, on potser les relacions que nosaltres descobrim s'estableixen de manera similar al nostre cas.

Si fem una llista dels fenòmens socials que convergeixen en la vida quotidiana castrense, hem d'esmentar almenys la representació, les institucions totals, la disciplina, la construcció de les identitats socials de gènere i classe, i els grups primaris. Si anem més enllà i suposem unes certes relacions entre ells, arribem a una proposició molt general i abstracta que he resumit en el segon títol del meu treball: l'apartament que imposen les institucions totals, el mode de construcció de la identitat social del soldat, el mode d'interioritzar la milícia, i la manera com es formen els grups primaris al quarter, determinen el caire ritual o teatral de la representació de la disciplina.

En aquest punt he de demanar una mica de paciència al lector perquè esperi l'explicació d'aquestes paraules. Crec que l'obscuritat de les meves hipòtesis s'alleujarà una mica si explico que en realitat vénen a respondre tres interrogants ben immediats:

- per què acabem rient sovint quan recordem la mili?,
- per què obeïm les ordres dels militars?,
- aguantem tots de la mateixa manera?

La mili es converteix en tema d'inacabables històries perquè en si mateixa consisteix a fer comèdia, és una *representació*. En un quarter els soldats actuen «com si fossin» vigilants, guerrers, suboficials o veterans, i són conscients que tot allò no vol dir res fora del recinte. El mateix fet de vestir-se d'uniforme per passar una retreta, posem per cas, els ho recorda cada dia. Un pot estar de guàrdia, participar en unes maniobres, ser el caporal de la companyia o sentir-se per sobre de qui ha arribat després; coneix les obligacions i els privilegis relatius que aquests rols li atorguen, i els compleix en la mesura que pugui escapar-se de les possibles sancions; ara, sap que uns mesos després de la seva entrada tot allò només serà un certificat que li garantirà que no ha de tornar. La resta no té cap importància.

Com en tota representació, tanmateix, l'actor s'ha de creure el seu paper pel sol fet que la mateixa representació reclama d'integrar-lo d'alguna manera en la seva identitat. Segons com hagi construït aquesta identitat, serà conscient que està fent comèdia i distingirà entre ell mateix i el que fa (representació teatral), o bé integrarà el que fa fins al punt que adoptarà els criteris d'actuació propis del rol de vigilat, de vigilat, de veterà o de guerrer (representació ritual).

La motivació per a la milícia és obertament coactiva. Si no hi vas, has d'esperar fins que et cridin a complir un servei civil més llarg. Si hi vas, la sanció et pot afectar per diversos motius d'ençà que travesses el llindar de la porta. Però la coacció no sempre és tan contundent com un arrest, sinó que esdevé quotidiana pel fet que un quarter està muntat d'acord amb l'esquema organitzatiu que la teoria sociològica anomena una *institució total*. Aquestes organitzacions obstaculitzen la interacció social amb l'exterior tot aïllant-se rera obstacles físics, dels quals la cleda servada pels sentinelles és l'exponent per antonomàsia. Són unes gàbies fèrries on les activitats de dormir, jugar i treballar dels reclusos perden la seva diferenciació, i es reuneixen en un mateix lloc, sota una mateixa autoritat i un mateix pla racional. Les conseqüències d'una dominació tan absoluta són l'escissió de grups entre interns i personal, un ritme de treball lent i la incompatibilitat amb la família (E. Goffman, 1961). Allí dintre el poder burocràtic adquireix la seva forma primigènica, la *disciplina*. Hom compleix les ordres de manera consegüent, metòdica i acrítica; hom genera actituds adreçades a obeir aquestes ordres, i hom segueix les accions ordenades d'una manera uniforme (M. Weber, 1985).

Així com les presons, els orfelinats, els psiquiàtrics, els llatzerets, els camps de treball i de concentració o les colònies industrials, un quarter modern és

una institució total on els interns representen una disciplina. En particular, són apartats físicament i ritual del seu entorn, desenvolupen un ordre propi dintre de l'organització (l'escala informal), viuen sotmesos a una rutina reglada per la vigilància i ocasionalment satisfan una de les suposades funcions de tot el muntatge, practiquen com es fa la guerra.

I com s'ho fan per aguantar tot això? Segons el que aquell entorn hagi inculcat al recluta, ell assimila el que li vol inculcar el quarter. La teoria de la selecció escolar (B. Bernstein, 1971) ens ha ajudat força en aquest problema gràcies al seu supòsit que les capes mitjanes elaboren llur identitat mitjançant codis culturals més elaborats que les capes treballadores. La clau dintre la vivència de la mili és la manera com el soldat ha construït el seu *gènere masculí*, o sia, la manera com articula les diverses característiques que s'autoatribueix pel fet de ser un home. Aquest gènere potser consisteix únicament en una llista de trets personals i col·lectius (gènere adscriptiu) o bé pot esbossar alguna mena de discurs que presenti aitals trets (gènere predicatiu). És de suposar que els homes de classe mitjana tendeixen al gènere adscriptiu en major mesura que els de classe popular, però la naturalesa del nostre material empíric no ens permet entrar en aquesta mena de generalitzacions. De cara a suportar el malestar castrense, en canvi, hem trobat que un gènere adscriptiu afavoreix que la mili sigui acceptada únicament com una realitat dada (interiorització objectiva), mentre que un gènere predicatiu estimula judicis analítics sobre ella (interiorització interpretativa).

La interiorització ocorre individualment o dintre de cadascun dels grups primaris que els soldats acaben conformant. A partir de les diferències objectives de lleva i de companyia, els soldats estructuren llurs xarxes de relacions personals de manera que aviat apareixen diversos grups en els quals conviuen dintre i fora del quarter. Són una manifestació més dels grups d'iguals que normalment apleguen els adolescents. Allí es comporten a banda dels rols militars posant en joc tota la seva personalitat, són, per tant, *grups primaris*. Aquests grups primaris estableixen elaboracions col·lectives sobre la mili i la manera de comportar-s'hi d'acord amb les quals els membres reaccionen davant l'apartament i les principals representacions que la institució total requereix: l'escala informal, la vigilància i les pràctiques de guerra.

L'apartament

La vida castrense és concebuda per apartar el soldat de l'exterior. Aquest apartament és físic i ritual a l'ensem. L'apartament físic consisteix en l'obligació de viure al quarter, almenys durant els mesos d'instrucció. Si el destí no coincideix amb la localitat on resideix el soldat o algun parent seu de primer grau, l'obligació de residència s'estén a l'any complet. L'apartament ritual opera mitjançant la instrucció i les novatades que donen accés a la categoria de soldat (ritus iniciàtics), la determinació de la rutina (ritus horaris) i el control de les entrades i sortides del quarter (ritus de pas). D'aquesta manera la institució intenta connectar la rutina amb un ordre simbòlic més profund.

No cal que ens aturem a revisar els ritus iniciàtics. L'estudi de Zulaika (1989) se n'ha encarregat amb molta més atenció de la que puc dedicar-li aquí. Amb els ritus iniciàtics el soldat és introduït en una nova vida travessant un llindar simbòlic, que la jura de bandera escenifica com l'arc format per l'espasa d'un oficial i la bandera. Zulaika interpreta el conjunt del servei militar com un ritu iniciàtic. Sóc del parer que aquesta lectura és vàlida per als dos primers mesos d'estança al quarter, quan els reclutes són allixonats dintre del Núcleo de Instrucció de Reclutas. Durant aquest període viuen moltes circumstàncies que els recorden tothora que estan travessant un llindar: es traslladen al destí amuntegats en un tren, pateixen un registre dels seus objectes personals en arribar, passen el dia desfilant i fent pràctiques de guerra: en suma, a penes no tenen oportunitats d'organitzar-se la vida dintre de l'organització total, no són ni soldats ni civils, i estan per sota dels qui ocupen el grau inferior de l'escala informal, dels quintos. Només assoliran aquest grau quan hagin superat la «prova». És el període de màxim apartament, o de màxima «mortificació del jo», diria Goffman (1961). Però, a diferència de Zulaika, crec que el complex ritual del servei militar abasta unes altres menes de ritus que afaïçonen un temps i un espai peculiars.

Uns altres ritus afecten l'horari castrense, que varia força d'hivern a estiu. Entre octubre i juny el toc de diana sona a dos quarts de vuit. En sentir-lo la tropa es lleva i forma perquè el suboficial de guardia passi llista. Tot seguit hom va a esmorzar, es renta i fa el llit, de manera que a dos quarts de nou la companyia forma per al ritu de *novedades*. Aquest simbolitza l'inici del matí, que s'estén fins a la una quinze. Les activitats programades són: treball o classe teòrica de dos quarts de nou a dos quarts d'onze, entrepà entre quarts d'onze i les onze, novament treball o classe fins a les dotze, per acabar amb gimnàstica de dotze a una. Llavors s'obren les dutxes per primer cop i, a partir de dos quarts de dues, el menjador.

Havent dinat, la tropa descansa fins que el corneta anuncia la nova formació de dos quarts de quatre. De dos quarts de quatre a un quart de sis es reprenen les activitats. A un quart de sis hom pot començar a canviar-se per sortir a dos quarts, quan toquen passeig. Aquest dura fins a les deu, legalment, si bé qui vol sopar ha de tornar una hora abans. Per últim, retreta es toca a dos quarts d'onze i silenci a les onze.

Els caps de setmana diana és a les vuit. Després de la llista matinal la tropa es dedica a fer zafarrancho i allà quarts de deu les deu forma per a una revista de policia, ço és de cabell, barba i neteja de l'uniforme. Retreta i silenci són a la mateixa hora.

Tot i que aquesta és la vida quotidiana del soldat, existeix un horari paral·lel que sovint haurà de seguir, l'horari de les guàrdies. A les 8'30 s'escau el canvi de guàrdia, que es retarda a les nou el cap de setmana; el reforç de la guàrdia entra allà quarts de set, quan sona el toc pertinent.

Algunes comparacions desvelen la lògica que presideix aquest horari. Els divendres se segueix el mateix ritme amb una lleugera variació ja que els comandaments (els suboficials i oficials) que no estan de servei se'n van a quarts de

dues. La tropa, tanmateix, no surt fins a quarts de sis. Malgrat que alguns dubten de la utilitat de perllongar l'estada dels soldats sense la presència dels seus caps, el costum perdura.

La segona comparació significativa s'estableix entre l'horari d'hivern i l'horari d'estiu. Aquest conserva la mateixa pauta de cap de setmana i modifica la pauta diària. A l'estiu, diana és a dos quarts de set, i l'interval d'esmorzar i neteja s'estén fins a les vuit, quan es toca *novedades* i s'inicien les activitats. S'interrompen una mica més tard, de les onze a dos quarts de dotze, hora en què comença el període de gimnàstica o piscina coronat per la dutxa. D'ací a les dues, de vegades s'aprofiten tres quarts per impartir alguna classe teòrica.

La qüestió és que a les dues, hora de dinar, els comandaments se'n van. La tropa dina, descansa i fa una migdiada obligatòria, encerclada pels pertinents tocs de silenci i diana, a les tres i dos quarts de cinc. De dos quarts de cinc a dos quarts de sis reprèn les activitats i finalment pot dutxar-se fins a dos quarts de set. Els horaris de guàrdies s'avancen mitja hora i retreta-silenci continuen essent igual.

La perllongació inútil dels divendres hivernals es reproduceix aquí cada dia. La tarda normalment s'aprofita per alguna tasca de la qual tothom acaba «escaquejant-se» perquè el suboficial de quarter no vigila gaire. D'altra banda, la tropa es lleva una hora abans i se'n va una hora després, però els comandaments pleguen a migdia, quan han complert un horari intensiu que tan sols afegeix una hora laborable als matins d'hivern. La conclusió és clara: més que optimitzar rendiments o concentrar hores de feina, l'horari estival incrementa l'apartament del soldat en comparació amb l'horari hivernal.

Les anteriors descripcions ens confirmen una primera hipòtesi sobre l'efecte apartador dels horaris castrenses. Determinada pels tocs de corneta, per les formacions i per les esperes al toc de corneta o formació següent —quan la feina s'ha acabat o hom aconsegueix de lliurar-se'n—, la rutina quotidiana del soldat ha de ser viscuda com un fi en si mateix, desconnectat del rendiment laboral diari o del ritme d'altres organitzacions.

Aquest fi en si mateix ha de ser interioritzat a base d'un seguit de *ritus horaris* que vinculen la rutina castrense amb un ordre considerat superior, la defensa de la pàtria.

El primer d'aquests ritus és la pujada i baixada de bandera. Amb la guàrdia formada en presentí armes, l'operació és executada pel caporal de guàrdia i un soldat que hom destina a ser «banderes» mentre el corneta o «turuta» toca els acords pertinents. En la baixada, l'operació és culminada pel toc d'oració en honor dels caiguts per la pàtria.

Mentre que la bandera s'hissa a les vuit, és arriada cada mes un quart més aviat o més tard segons si s'allarga o s'escurça el dia. Així doncs, l'horari és presidit per la presentació i retirada del símbol de la pàtria per excel·lència.

Les formacions són la segona mena de ritus ordenats pel rellotge. Una formació consisteix en una disposició quadrangular dels soldats que realitzen els moviments i les evolucions de l'«orden cerrado» a l'ensem. L'orden cerrado és la mecànica dels moviments i les ordres que regeixen la formació.

Diàriament es realitzen quatre formacions, que marquen unitats temporals inferiors al dia.

En llevar-se, la tropa forma a fora de la companyia perquè el suboficial de quarter passi llista. Quan sent el seu nom, el soldat respon, saluda i entra. La resposta varia segons la companyia i la secció; va des de dir el cognom fins a un «A la orden» o un «Presente».

Mitja hora més tard tornen a formar els soldats. L'encarregat de ser *cuartelero* —o porter de la companyia, en diria un civil— se situa en un punt amb bona visibilitat i anuncia els comandaments que van arribant. El caporal de quarter posa fermes la tropa i dona *novedades* al suboficial de quarter: «Sin novedad, mi sargento, forman sesenta». El suboficial de quarter va donant-les als seus superiors a mesura que arriben, i aquests les continuen donant a qualsevol superior a ells que arribi més tard. Quan els capitans ja han arribat, es toca Asamblea i totes les companyies avancen pel pati d'armes fins a la línia oval paral·lela al perímetre. Allí, successivament, cada capità quadra la seva companyia, s'apropa al cap de dia, li dona *novedades* i li lliura el còmput de soldats presents. Finalment, es toca Firmes i adelante, Por la izquierda, Paso ligero. Totes les companyies tornen corrent ordenadament fins a la seva nau, on es divideixen segons la feina del dia.

A dos quarts de quatre (hivern) o després de la migdiada (estiu) tothom surt a formar, se segueix l'escala de *novedades*, que culmina en el capità o en el suboficial de quarter, a l'estiu, i es trenca el rectangle perquè les seccions s'adrecin a les seves ocupacions.

Finalment, a les 10:30 es representa la retreta. És normal que els suboficials de quarter convoquin a formar una mica abans amb intenció d'accelerar i haver enllestit quan la banda toqui retreta. El ritu consisteix a formar, *novedades* i lectura de l'ordre del dia i els servicis del dia següent. L'ordre del dia consisteix en una commemoració històrica, un article de les *Reales Ordenanzas de las Fuerzas Armadas*, un paràgraf de l'*Ideario de las Tropas de Montaña*, o bé de l'*Ideario de las Tropas de Operaciones Especiales*, una llista dels comandaments de servei el dia següent i els menús dels àpats. Després es trenca la formació.

Molt sovint, en trencar la formació («Rompan filas») els veterans (*bisas* en l'escala informal) criden el nom del mes de la seva lleva. La Compañía de Operaciones Especiales es distingeix en aquest moment cridant «¡Coel!». Ara bé, en moltes ocasions això no és possible perquè el suboficial de quarter ordena: «En silencio, rompan filas». Aquests crits i la variació de respostes a la llista segons les seccions indiquen que les formacions són utilitzades com a catalitzadors de la cohesió entre els soldats perquè s'identifiquin amb els grups formals en què l'exèrcit els enquadra. En una ocasió, un suboficial de quarter va explicitar això tot comparant la diferent correcció de les companyies i seccions en formar, amb la qual cosa instava la U.S. a millorar els altres.

El significat decisiu del ritu de formació, tanmateix, rau en les *novedades*. Amb elles es va transferint el comandament de les evolucions unificades de la tropa al llarg de l'escala jeràrquica. D'aquesta manera és definit un ordre quadrangular unificat sotmès a una jerarquia esglaonada.

Les revistes i els xafarranxos conformen el tercer grup de ritus temporals. Els xafarranxos consisteixen a netejar les naus remonent armaris i lliteres, així com a traure la brossa de zones del quarter dividides per companyies i anomenades «Áreas de responsabilidad». Els elements bàsics de la neteja —estirar el cobrellits, escombrar, fregar, netejar banys i buidar papereres— poden ser ampliat *ad infinitum* segons la imaginació dels comandaments: refregar les portes de les taquilles i les barres dels llits, netejar vidres, traure la pols dels armers, netejar l'interior de les papereres, pentinar la gespa en una mateixa direcció, buidar burilles dels enormes testos de l'entrada, etc. Els xafarranxos es realitzen els divendres al matí i els dos dies del cap de setmana. Si la revista que el comandant metge passa cada divendres no és satisfactòria, es torna a fregar la nau. D'aquesta manera el xafarranxos marca una unitat superior al dia, la setmana.

La revista és una revisió del material de la companyia o de la pulcritud de la tropa (botes, cabell, uniforme, taquilla, etc.). Se sol passar a la nau on els soldats romanen en descans fins que l'oficial arriba a la seva altura.

Llavors cadascú es va quadrant a mesura que és observat, ell o el material exposat a revista. Teòricament, abans de passeig s'ha de passar revista, a fi que el soldat no surti desmanegat. Ara, després que hom ha suprimit l'obligació de sortir amb roba «de bonito», aquest costum ha caigut en desús, llevat dels caps de setmana. No està de més assenyalar que aitals revistes abans de l'eixida pretenen assenyalar la transició entre la vida castrense i l'exterior.

Cada mes el comandant d'armament passa revista a les armes de cada companyia. Dies abans els soldats han estat netejant-les a fons. El dia assenyalat hom el mostra seguint l'ordre d'un «modelo de revista» i és recomprat. Aquestes revistes marquen una altra unitat temporal superior al dia, el mes.

Si l'oficial ho decideix, una revista pot ser endimoniada. Un cabell pot no ser mai prou curt, i de sobte pot ser massa curt, una bota pot no estar prou neta o pot estar massa brillant, o una taquilla pot no estar prou endreçada i, sobretot, una arma pot ocultar brutícia en un racó o altre, més quan cal lubricar-la després d'haver-la netejada. La revista, doncs, és una comprovació que tot el material o el personal exposats en ordre són pulcres.

D'aquesta manera, el xafarranxos que condueix a la revista, i la revista mateixa, acaben de perfilar què conté l'esfera sagrada dels militars: un ordre clos i pulcre. Tot allò aliè a tal clausura o que denoti una brutícia visible (no importa gaire la brutícia invisible) és pertorbador i és definit com un enemic potencial. Aquest esquema de pensament és anàleg al del pensament tabú, el qual també fixa un ordre tancat i defineix com a perillós tot allò que li sigui estrany (J. Zulaika, 1989).

La primera mena de ritus encerclava el dia amb el símbol de la pàtria, la segona mena definia un ordre clos jeràrquic i la tercera afegia la pulcritud als trets propis d'aquest ordre. Però, què conté aquest ordre?

El text del *Juramento a la Bandera* suggereix la resposta. Formats, en perfecte estat de revista, davant els caps i llurs familiars, els iniciats han de pronunciar les paraules següents:

Soldados, ¿juráis por Dios o por vuestro honor que respetaréis la bandera, la Constitución y la integridad territorial de España y la defenderéis hasta la última gota de vuestra sangre?

Sí, juramos.

Soldados, ¡viva España!

¡Viva!

En termes constitucionals, aquesta fórmula és un pleonasme, per tal com jurar la Constitució ja implica *per se* jurar la bandera i la integritat territorial. No cal extraure'n aquests elements. Ara bé, explicitant-los, el jurament els arrenca de la lògica de l'ordenament constitucional per atribuir-los un valor en si. Aquest és precisament el cor de la mentalitat militar, que vincula els ritus de la bandera amb l'ordre ritual definit per formacions i revistes: l'ordre clos i pulcre a defensar enclou les essències de la pàtria, que són la bandera, la Constitució i la integritat territorial. A parer del pensament militar expressat així, aquestes realitats pertanyen a un pla ultraterrenal on només es pot accedir per la via del ritu.

Els *ritus de pas*, que regulen les entrades i sortides del quarter, són la darre-ra muralla simbòlica que tanca el soldat dins de la institució. Analitzant les anotacions que havia recollit a les meves llibretes sota l'encapçalament «Guàrdies» vaig arribar a la conclusió que aquestes es feien soles. La rutina de la guàrdia està tan pautaada que se segueix regularment en condicions de vigilància estricta o relaxada. D'altra banda, concorren molts ritus en la realització de les guàrdies: la hissada i arriatge de la bandera, la revista abans d'entrar a la guàrdia, el xafarxos en llevar-se, les formacions del relleu, la salutació dels comandaments en passar per la porta.

Les guàrdies, malgrat tot, enclouen un component ritual específic. La identificació és un veritable ritu de pas, amb graus diversos d'enduriment, que obre o tanca l'accés a l'ordre clos que és el quarter.

Els militars coneguts gaudeixen d'entrada franca, mentre que els desconeguts han de mostrar la Tarjeta de Identificación Militar perquè se'ls aixequi la barrera. El ritu s'endureix si s'hi apropen no identificats durant la nit. En aquestes ocasions el sentinella ha de donar la veu: «Alto al centinela, ¿quién va?». Si no obté resposta, ha d'insistir: «Alto o disparo». Si continua sense resposta, pot «usar el arma en defensa de su integridad personal o la de su puesto» (*Reales Ordenanzas: Sobre el centinela*). Molts sergents s'estalvien aquesta perifrasa en explicar els deures del sentinella als reclutes i es limiten a dir que cal disparar.

Aquestes lliçons de milícia insinuen el paper real del sentinella, qui no és res més que un segall expiatori. Significativament, duu algun distintiu que durant el temps de guàrdia el distingeix de la resta de la tropa, ja sia un braçalet o el correatge i casc blanc de la U.S. Aquests símbols encara són més significatius. No deixa de ser paradoxal que un soldat en perill virtual d'agressió externa vagi guarnit amb senyals tan evidents de la seva presència. Tenen una funció ben aliena a la defensa del quarter: han d'impressionar els altres soldats. Un company em contava un dia un experiment seu. Havia comprovat que ningú no

ensenyava el carnet si el sentinella romania a la garita mentre se n'anava la tropa. En canvi, tothom feia el gest si el guardià sortia i, des de lluny, gràcies al correatge, el veien. En una ocasió, mentre jo estava de guàrdia, un grup de reclutes acabats d'arribar passava pel meu costat i un va eructar. Vaig fer-li un comentari graciós al respecte i, en comptes de respondre'm amb un altre comentari, com era normal entre els veterans, tot el grup es va quedar callat i va passar de pressa davant meu.

La qüestió és que aquest sentinella és encarregat d'una missió impossible. Molts comandaments comenten en ocasions que, si bé algun dia la porta principal podria ser atacada, la funció principal del sentinella és evitar que ningú no salti la cleda. De fet, els llocs de vigilància es distribueixen de tal manera que estigui tota vigilada durant la nit. Ara bé, sempre hi ha racons que permeten una escapada fàcil fora del camp d'observació dels sentinelles. En aquestes condicions sempre corren el perill de ser sancionats per causa d'evasions que materialment no poden evitar.

Els imaginàries (soldats que vigilen la nau de nit, sense armes) estan en una situació igual, o pitjor, perquè la sanció a l'imaginària és més greu que la sanció al sentinella. L'imaginària està obligat a comptar els que pernocten. Tanmateix, aquesta tasca és impossible si l'oficial de quarter no l'informa de la quantitat exacta, cosa que normalment no es fa; a sobre, fugir per les finestres és molt fàcil. A voltes els imaginàries han rebut una sanció més dura que la dels fugitius, fins i tot quan aquests sortiren abans de silenci, hora en què l'imaginària entra de servei i no havien rebut la xifra exacta dels presents. Per molt que comptin, en aquestes condicions mai no detectaran una absència.

Aquestes activitats ritualitzades no tenen cap sentit per als soldats, que ni creuen en la sacralitat militar ni aconsegueixen cap promoció professional per realitzar-les, per la qual cosa han d'interpretar-les a partir d'un seguit d'*elaboracions personals i col·lectives* que els lliurin de l'angoixa de suportar tot això. Les meves anotacions van enregistrar diverses maneres com cadascun dels soldats de la U.S. omplia o, més ben dit, «cremava» el temps de mili: participant en bromes col·lectives, aprofitant la llunyania per fer una mica de turisme, pensant que amb la mili feta es troba feina més fàcilment, marcant-se objectius personals d'estudi, lectura o forma física per a aquest període, sent més estricte amb la seva organització personal, defensant l'orgull per suportar tot el que suportava, llegint novel·les d'aventures, resant, recobrint les seves experiències amb una gruixuda capa de cinisme, mostrant-se indiferent a tot, mantenint contactes estrets per carta, disfrutant de les noves amistats, argumentant les seves queixes com més podia, autosatisfent-se amb la seva capacitat per a l'escaqueig, o fent aquest estudi; així capejaren el temporal. Cap dels observats més directament no va palesar que, a parer seu, allò servís per defensar cap pàtria.

Existeix una percepció col·lectiva dels soldats que emmarca aquests matisos personals dintre d'un quadre de preocupacions comunes. La vivència del temps aflora en moltes converses com el centre d'aquest esquema. El temps

suscita la complicitat dels soldats de la mateixa lleva al voltant del calendari; el temps no transcorre, es resta; el seu ritme varia de velocitat segons la duresa del moment i provoca enyorança. Tothom està d'acord que el temps insensibilitza. Un altre tema recurrent és la xicota, i sobretot els soldats als quals ha abandonat la xicota durant la mili. Al voltant d'aquests soldats es genera una solidaritat general sobre principis misògins. Són llocs comuns de la conversa que apareixen al costat de referències més immediates a la vida del quarter i estimulen els soldats amb polèmiques sobre quan s'esdevé *abuelo* (en arribar la lleva següent o bé en acabar la instrucció i entrar en companyia) o sobre com s'han de tractar les noies durant l'any de mili. Aquests constructes donen sentit a l'apartament; transformen el fet d'estar dins en una expectativa, la d'acabar, i converteixen els problemes amb què cadascú ensopega als permisos en un problema comú. És clar que precisament per això permeten que el sistema de sancions, el qual precisament es basa a reforçar l'apartament, conservi una certa eficàcia. El major estímul per al soldat és guanyar un permís i, quan aquests escassegen, escapar a les sancions.

La parla dels soldats desenvolupa una variant lingüística pròpia del servei militar que s'estructura segons un *codi restringit*. Es resumeix en un parell de camps semàntics molt vinculats als contextos en què s'originen, fins al punt que fora d'ells no tenen cap sentit, i enunciats en oracions simplíssimes (B. Bernstein, 1971).

El primer camp semàntic fa referència al fustigament del soldat i enclou expressions com ara «dos piedras para que te la machaques» (dita quan es recomana resignació), els sinònims de «follar» en activa i passiva, les blasfèmies, la indistinció entre els diferents graus de sanció («privación de salida», «privación de permiso discrecional», «i arresto») que són identificats com arrestos en general i assimilats a la presó (sobretot el «centro de reunión de arrestados»), l'adjectiu «puta», i el concepte de «caraja». Aquest camp semàntic verbalitza la vivència de la vigilància jeràrquica i l'apartament tot comparant-los amb violacions genitals del gènere masculí («machacarla», «meter un rabo») i conjurant-los amb violacions escatològiques de la sacralitat a través de l'expressió «me cago en Dios» i de les al·lusions misògines entre les quals destaca la de «puta mili». Alhora ajuda a legitimar la jerarquia institucionalitzada. El concepte de «caraja» (= curt, inútil) acaba justificant algunes sancions a ulls dels soldats, com ara va succeir amb el caporal U.S. arrestat per obrir una porta deu minuts tard, la dels soldats U.S. arrestats per no informar de l'entrada d'uns soldats a mitja nit, que havien fugit del quarter per la porta del darrera, o la dels soldats COE arrestats perquè se'ls escapà un tret durant unes maniobres.

L'altre camp semàntic ens introdueix al tema de l'apartat següent: l'escala informal. Enclou els substantius que designen els graons de l'escala (*valuva*, *quinto*, *abuelo*, *bisa*) i les seves derivacions, així com el que hom predica d'aitals atributs («el bisa controla», «el bisa se va, el quinto se queda y el abuelo se quema», «cuánta mili te queda, quinto»). En general, se suposa que el soldat guanya en habilitat («controla») com més puja en l'escala a l'ensem que es va cansant («se quema»).

L'escala informal

Ja he esmentat en altres paràgrafs que els soldats projecten la jerarquia militar formal sobre ells mateixos i construeixen una jerarquia de lleves. En aquesta jerarquia el novell ha d'aprendre i consentir que el veterà gaudeixi d'uns privilegis derivats de la seva mateixa veterania. Tot i que els comandaments sovint fan referència a aquests esquemes, i a voltes fins i tot els fan servir, mai no són reconeguts obertament. Per això l'escala que estratifica els soldats dins del quarter és una *escala informal*, un component de l'estructura informal de l'organització militar.

La representació de l'escala informal és col·lectiva. Un soldat és *valuva* abans de jurar bandera o entrar en companyia, *quinto* abans que se'n vagi la lleva més veterana que l'hagi rebut, *abuelo* mentre la lleva immediatament més veterana que la seva encara roman al quarter, i *bisa* quan pertany a la lleva més veterana. Per tant, qualsevol soldat, quan acaba el servei, ha tingut els mateixos *bisas*, els mateixos *abuelos* i els mateixos *quintos* que els altres soldats de la seva lleva. Com que al quarter estudiat només entraven lleves de març, juliol i novembre, un soldat de novembre tenia per *bisas* els de març de l'any anterior, tenia els de juliol de l'any anterior com a *abuelos* i els de juliol de l'any següent com a *quintos*. Una nota curiosa és que els soldats de la lleva immediatament posterior no tenen denominació dintre d'aquest peculiar parentiu, són els *abuelos* dels *quintos* que vénen al darrera però no són els néts de ningú. Aquesta peculiaritat lingüística es correspon amb el fet que l'autoritat entre lleves contigües mai no és directa. Mentre hi ha uns *bisas* per sobre, són aquests els qui gaudeixen dels privilegis, i quan se'n van els privilegis dels nous *bisas* recauen preferentment sobre els nous *quintos*, mentre que els nous *abuelos*, si protesten, només ho fan en ocasions i mai no trenquen el consens sobre un punt: ells són els qui aviat rebran el privilegi de fer el mateix.

La *representació de l'escala informal*, doncs, parteix de l'acord que tots els soldats han d'arribar a *bisa*. Aquesta representació és teatral si es basa en la ironia i la broma, és a dir, si el joc de privilegis i submissions es desenvolupa enmig d'un clima de companyerisme en què un es pot enriure de l'altre, fins i tot un *quinto* d'un *bisa*, encara que això mai no violarà els privilegis d'aquest últim, i encara que la broma pugui ser considerada excessiva pels *bisas* en un moment donat. La representació és ritual quan s'expressa sistemàticament en novatades humiliants i un tracte desigual manifest.

La novatada no és exclusiva de la representació ritual. De fet, la mateixa U.S. expressava la seva representació teatral en una novatada: la festivitat de San Gayumbo. Els *bisas* anunciaven als seus *quintos* que algun dia els reventarien els calçotets —els els estirarien fins que s'estripessin—. Es mantenia la intriga fins aquell moment, i aleshores un grup de *bisas* anava estirant els calçotets dels *quintos* un per un. Ara, en aquesta mena de festa sovint participaven els *abuelos*, i fins i tot els *quintos* que acabaven de perdre els calçotets col·laboraven a perseguir els seus companys que encara els conservaven. Molt pocs *quintos*, de la meua lleva i de les posteriors, s'hi van resistir. Els que s'hi resistiren,

en realitat, eren els individus que tant els *bisas* com els mateixos companys de lleva acabaren considerant marginals.

La representació ritual converteix la novatada en norma i en senyal d'escarni. En algunes companyies els *quintos* eren despertats gairebé cada nit quan entraven en companyia, i se'ls obligava a passar el «pasillo de fuego» (córrer entre els llits mentre els veterans els colpejaven amb un bastó), «jurar bandera» (besar una baieta o els testicles d'un veterà), o bé ser «imaginaria de botijo» (dur aigua a qualsevol veterà que cridés «imaginaria» durant la nit). D'altra banda, es mantenien les distàncies amb normes com la que prohibia als *quintos* de jugar al futbolí de la companyia a les hores de lleure.

Desgraciadament, no em fou possible de realitzar una descripció general de totes les companyies i de les novatades que es practicaven en cadascuna. Hauria necessitat una enquesta i observacions en altres companyies on jo no pernoctava. Per això no puc determinar amb precisió on era ritual i on era teatral la representació col·lectiva de l'escala informal. L'únic que puc apuntar és que allí on la convivència es reduïa als actes propis de la companyia —la neteja i la vigilància de la nau— i els destins dispersaven la tropa per diverses dependències, s'enregistraren les novatades més dures i més contínues quan entraren les lleves de novembre, de març i de juliol que vaig poder observar. En canvi, allí on la convivència a la companyia i el destí anaven més units, les novatades foren molt poques i esporàdiques. (En aquestes generalitzacions no incloc la COE, de la qual em manquen referències.)

Per la meua posició em vaig limitar a estudiar la representació de l'escala informal a la U.S. Aquí els *bisas* eren els encarregats d'ensinistrar els *quintos* en els detalls de les guàrdies i en la duresa dels dies d'insomni i l'escassetesa de permisos que els esperaven. Normalment no se'ls ultratjava, jugaven a futbolí a la companyia, i sovint participaven en les bromes i les burles col·lectives contra un *bisa* a qui tothom considerava marginat del grup, si bé en aquests casos algun altre *bisa* els havia aturat els peus perquè no acabessin de saltar-se les barreres. Fins i tot es donaren casos d'amistat entre *bisas* i *quintos* i el d'un *quinto* de juliol que sortia de copes amb els *bisas* de novembre, els quals a més solíem ser més grans que la mitjana d'edat d'altres lleves.

Ara, la relació entre *bisas* i *quintos* mai no fou tan estreta com la relació entre *bisas* i *abuelos*, en la qual les diferències de privilegi eren difícils de detectar a simple vista. Quan els *quintos* entraven en companyia, els *bisas* aprofitaven l'avinentsa per traure's de sobre tantes guàrdies com podien i anar-se'n a casa tants caps de setmana com fos possible. Per això la convivència a les guàrdies, el moment en què més s'estrenyia la relació entre soldats de la U.S., que dos o tres cops per setmana s'estaven un dia sencer vigilant el quarter amb un grup de companys, es reduïa al mínim. Aquesta distància afavoria que els estereotips sobre els *quintos* arrellessin entre els *bisas*. Entre els soldats de novembre de la U.S. es deia que els de juliol de l'any següent eren uns «rebotaos», o sia que es prenién massa confiança i no sabien de què anava la història, i es considerava que, quan nosaltres marxéssim, la U.S. deixaria de ser un destí dur o selecte perquè els de març i juliol no tenien el mateix nivell (social i d'estudis) que

nosaltres. Els mateixos defectes que es blasraven als *quintos* més mal considerats (ser despistat, espolsar-se serveis, etc.) es perdonaven als *bisas* i *abuelos* pel sol fet que queien millor.

Al rerafons hi havia un conflicte al voltant del «cuadrante del servicios». Aquest era la llista en la qual els dos caporals primers (sempre dos *bisas* de la lleva que pertoqués) distribuïen els serveis. Seguien el criteri general que els *bisas* se n'anessin a casa cada cap de setmana mentre fos possible que les guàrdies es cobrissin amb els *abuelos*, que se n'havien d'anar a casa cada quinze dies un cap de setmana, i els *quintos*, que si calia per causa d'un excés de guàrdies, havien de quedar-se dos caps de setmana seguits. Els *abuelos* polemitzaren sovint sobre aquest punt. Ells havien suportat amb nosaltres la sobrecàrrega de guàrdies que els permisos d'estiu comportaren (perquè l'estiu va coincidir amb el període en què la lleva de juliol feia instrucció i no podia fer guàrdies), alguns havien patit crisis de nervis per aquesta causa i ara no podien gaudir plenament de l'avantatge que, en afegir-s'hi una nova lleva, fóssim més a repartir la tasca. Alguns *abuelos* protestaren amb bromes indirectes i amb discussions obertes en contra de la política dels caporals primers. En aquestes discussions, tanmateix, s'enfrontaren tant amb els *bisas* com amb alguns altres *abuelos*, els quals responien amb un argument que un *abuelo* resumia així a un altre:

Seguro que cuando seas *bisa* no piensas así. Te dirán que repites (cap de setmana a casa) mientras otro se queda aquí dos fines de semana, y te irás. Eso te ha ocurrido de *quinto* y lo harás de *bisa*.

En conclusió, l'escala informal revela l'entrellat de la dinàmica de grups entre la tropa. Les relacions personals del soldat s'estructuren segons la seva lleva i la seva companyia. A partir d'aquí participa en una representació teatral o ritual del seu paper de novell o veterà. La representació es basa en uns consensos generals sobre com s'han de repartir els privilegis que afavoreixen els veterans. Ara, l'escala informal encarna una contradicció per als soldats. És el mecanisme que els permet alleujar penes a mesura que avança el temps de servei, però els ho permet en detriment dels altres, tant perquè els priva dels privilegis de què ells gaudeixen (permisos sobretot) com perquè els converteix en objete d'estereotips despectius en la representació teatral i d'humiliacions en la representació ritual. El soldat, que ha de fer grup per guanyar un espai d'expressió personal en un ambient vigilat tothora, acaba reproduint la disciplina militar en aquest agrupament.

La vigilància

No he pogut redactar aquestes pàgines sense dedicar unes ratlles a l'activitat pròpia dels soldats de la Unidad de Seguridad, el col·lectiu que més directament he estudiat. Fer guàrdia és una de les feines més pròpiament militars que algú exerceix a la mili, a banda del fet que gairebé tots els soldats s'hi troben una vegada o altra.

El grup dels U.S. era un dels més cohesionats del quarter. Un indicatiu d'aquesta cohesió és la manera com sortien de nit. Quan els soldats s'havien de quedar el cap de setmana al quarter perquè havien de fer algun servei, se'ls permetia disfrutar d'un «pase de horas» per sortir fins a les tres de la matinada. En cada companyia el suboficial de quarter triava els qui li semblava que més s'havien merescut aquest premi perquè només podia concedir-ne un nombre determinat, que variava segons la circumstància. En altres companyies els soldats sortien cadascun amb els seus amics o coneguts que també havien aconseguit el passí. Els U.S. en canvi sempre sortien tots junts; s'hi apuntaven tots els qui podien esperar aconseguir-lo, perquè si aquell dia tenien servei naturalment no podien sortir, i els qui tenien sort sortien plegats. A més, gràcies a aquests passis d'hores s'anaven coneixent i entaulaven una certa amistat. Precisament una de les causes per les quals els *bisas* de novembre, els de la meua lleva, no vam fer gaire relació amb els *quintos* de juliol era el nostre privilegi de marxar tots els caps de setmana, amb la qual cosa lògicament no aspiràvem als «pases de horas». En opinió meua, aquesta desconexió va afavorir que arrellessin els estereotips de què parlava més amunt.

Unes altres forces cohesives del grup eren la convivència quotidiana en les marxes, les classes, l'esport i les guàrdies, i sobretot el fet que compartien la mateixa situació contradictòria: eren els qui vigilaven el quarter però alhora eren la secció més vigilada pels seus comandaments. Moltes setmanes els U.S. passaven exàmens d'armament o de «nombres y vehículos» (havien de memoritzar la llista dels militars del quarter i els cotxes de la seva propietat), i sovint eren arrestats si cometien alguna errada en una guàrdia. També se'ls exigia que la seva nau fos la més neta del quarter, i el sergent de la unitat a voltes arrestava els qui se saltaven normes d'higiene, algunes de les quals ell mateix les havia imposades específicament per als U.S.

En nom de la convivència s'estimularen per aguantar la sobrecàrrega de l'estiu. Mentre els arribava el torn de les vacances feien guàrdia un dia, treballaven l'endemà pintant el quarter, i tornaven a fer guàrdia el dia següent. Aquest ritme els alterava la son i els nervis, ja que alguns van aguantar-lo durant dos mesos seguits, però sempre van acceptar de repartir-se equitativament les guàrdies i els escassos caps de setmana durant aquesta època, fins i tot parlaven entre ells per repartir els serveis del cap de setmana de manera que la majoria pogués tenir un «pase de horas», bé divendres bé dissabte. Curiosament, els marginats de la U.S., les víctimes de les quals tot el grup feia burla, eren individus que posaven en perill els altres perquè es despistaven a les guàrdies amb errades que podien provocar arrestos.

Aquesta cohesió permetia als U.S. gaudir del privilegi que fossin els mateixos caporals primers de lleva els qui possessin els serveis, cosa que en altres seccions pertocava per llista. La gran quantitat i varietat de serveis de guàrdia que realitzava la U.S. hauria tornat massa conflictiu aquest sistema, ja que hi hauria hagut d'haver diverses llistes i les guàrdies de cap de setmana haurien recaigut sobre les mateixes persones. En canvi, el funcionament del grup era una garantia que ell sol se les arreglaria.

Els U.S. van desenvolupar un veritable esperit de cos al voltant d'aquesta cohesió. D'una banda, es consideraven l'elit del quarter, i d'una altra mantenien una rivalitat contínua amb els artillers, els encarregats de les mules, que pertanyien a la mateixa companyia que ells, la Compañía Mixta. Aquests artillers tenien prohibit d'entrar als wàters de la nau U.S., els únics amb tassa de tot el quarter. En una ocasió, un U.S., creient que els veïns havien insultat els U.S. amb un escrit a la pissarra, va deixar-hi escrit:

Los de la Nave Sur (la nord era la de la U.S.) son unos cabrones y unos cobardes que huelen a mierda todo el puto día. U.S.

Tota la companyia va llegir la pintada, fins i tot és possible que la llegís algun suoboficial, però ningú no en va comentar res.

Ara bé, malgrat aquesta solidaritat, la vigilància, tant el fet de vigilar els altres soldats com el fet de ser vigilat pels superiors mentre realitzava aquest servei, era representada individualment. Quan el guardià era en alguna porta o estava controlant els arrestats del Centro de Reunión de Arrestados, estava sol, havia de complir tot sol unes ordres, decidint moltes vegades si actuava d'una manera o una altra, i corria tot sol el perill de ser arrestat si errava.

En aquest sentit, les guàrdies són l'expressió per antonomàsia de la jerarquia militar, que és una cadena de vigilàncies. Són tantes les normes que sempre se'n vulnera una o una altra. El superior per tant gaudeix del privilegi de delimitar un marge de discrecionalitat, que eixampla o estreny a voluntat, amb el qual determina fins a on pot arribar el subordinat. Aquest ha de procurar que les seves transgressions no siguin vistes.

Com la de l'escala informal, la representació de la vigilància podia ser teatral o ritual. Els que en feien una representació ritual concebien les normes de guàrdia com un límit que respectaven o se saltaven segons si els vigilava algun superior. Els qui en feien una representació teatral construïen una actitud envers aquestes normes i les seguien o saltaven en funció d'aital actitud. A base de recopilar descripcions del comportament i les opinions dels U.S. de novembre, vaig adonar-me que normalment realitzaven una representació teatral de la vigilància els qui havien construït un gènere predicatiu i una interiorització intepretativa de la mili; en canvi, els que mostraven un gènere adscriptiu i una interiorització objectiva, realitzaven una representació ritual.

Els gèneres predicatius fornien un ventall de recursos que distancien els soldats de la representació de la vigilància. N'hi havia alguns que aguantaven la tensió que generava el risc continu d'arrest gràcies a llur sentit de l'humor. D'aquesta manera el líder informal del grup, que després fou nomenat caporal primer, va guanyar-se tothom amb la seva presència d'ànim, replicant les males estones amb un acudit o una imitació d'algun comandament. Eren sempre esperats els seus acudits del matí, quan la tropa es llevava després del toc de diana. Un altre mecanisme amb el qual el gènere predicatiu distanciava els soldats dels rols de vigilat i vigilat era la possibilitat de contraposar davant el discurs militarista els discursos elaborats sobre un mateix. Soldats que es consideraven superiors als militars per llur origen social, o que havien definit una

imatge intel·lectualitzada de si mateixos, o que senzillament sabien cercar detalls, com la satisfacció per conèixer nova gent, que els permetien sentir-se una mica com a casa, aconseguien fàcilment d'oblidar el paper de vigilant quan deixaven el subfusell a l'armer. En canvi, el gènere adscriptiu fàcilment s'identificava amb el rol de vigilant. Els que resumien la seva identitat en una mera llista d'atributs, ja fossin la maduresa, la duresa, la responsabilitat o la formalitat, tendien a entendre que era més madur, més dur, més responsable o més formal qui millor guardià i millor complidor de les normes demostrava ser.

La interiorització interpretativa també ajudava a separar la vigilància de l'autoimatge dels soldats. Alguns soldats feien palesa la lògica militar en els seus comentaris, on remarcaven el que els semblava absurd de l'exèrcit des del punt de vista de la lògica més instrumental. N'hi havia un, pre exemple, que recordava sovint aquesta frase:

Hi ha tres maneres de fer una cosa: la correcta, la incorrecta i la militar.

La interiorització objectiva no estimulava comentaris sobre la mili més enllà del «puta mierda». Alguns soldats que admetien la seva situació com una circumstància més de la vida, sense preocupar-se per si era absurda o útil, integraven fàcilment la norma en llur rutina quotidiana. La seva representació anava des d'extremar el compliment al màxim, com un dels casos, que es fregava contínuament les botes, fins a cometre transgressions ostentoses, que reclamaven gairebé la sanció. Era un joc al voltant de la frontera marcada per les normes, que en realitat reproduïa el paper que els comandaments atribuïen als vigilats: complir o desobeir pel sol fet que allí eren les tals normes.

Aquesta anàlisi sobre la representació de la vigilància ha consistit a ordenar detalls observats en dinou persones. Com que la tècnica de l'observació participant dificulta molt de sistematitzar aquestes observacions sobre una base comparativa (respostes a la mateixa pregunta, p. ex.), no puc assegurar la validesa de la meua anàlisi. Vull subratllar que calen altres monografies i altres tècniques (observació amb plantilles d'anotació, enquesta per qüestionari, entrevista semidirigida, etc.) per contrastar les meves hipòtesis. En realitat, el meu material no em permet afirmar que, com suposo, els gèneres predicatius i la interiorització interpretativa estan més difosos entre els que han anat més a escola. Únicament m'atreveixo a avançar que les connexions entre la construcció del gènere i el mode d'interiorització de la milícia potser expliquen que els qui més lluny arriben dins el sistema educatiu, menys disposats estan a defensar Espanya en cas de guerra, i menys d'acord es mostren amb la idea que els valors militars fan madurar la personalitat (figura 1).

Les pràctiques de guerra

Encara que la majoria de soldats a penes no participen en les maniobres militars, val la pena acabar amb un parell de comentaris sobre els exercicis més vinculats amb la representació simbòlica de la guerra. Aquestes pràctiques són

el «orden de combate», el «orden cerrado», el tir, les marxes a peu i els simulacres. Em concentraré en els dos primers.

El «orden de combate» consisteix en una taula d'exercicis o moviments que han de ser executats automàticament en sentir la veu que ho ordena. Es tracta d'amagar-se, protegir-se, brandar el cetme, clavar cops de baioneta a l'aire o llençar-se a terra per molt que hores abans una munió de vaques hagi defecat al terreny on la tropa s'ha de moure. Quan se suposa que l'enemic és present, els moviments s'acompanyen amb un crit amenaçador.

Aquests jocs estimulen reaccions automàtiques irreflexives adreçades a vèncer un perill enemic. Com els ritus, es defineixen de manera anàloga al que l'antropologia considera un tabú: s'estableix un ordre a defensar, en conseqüència, es defineixen amenaces exteriors eventuais que cal dominar i es determinen unes reaccions automàtiques per aconseguir-ho (J. Zulaika, 1990).

El «orden cerrado» és la representació parabèlica que millor il·lustra aquesta similitud amb el tabú, a banda que és l'exercici més repetit durant els dos mesos d'instrucció. És el conjunt d'ordres i moviments de resposta que serveix per dirigir una formació. Cada ordre consisteix en una «voz preventiva» que enuncia el moviment a fer («firmes», «presenten armas», «por la derecha», «de frente», etc.) i una «voz ejecutiva» («ar», abreviació d'«armas») que determina el moment en què tots els soldats en formació han d'executar-lo a l'ensem.

El «orden cerrado» consisteix en un codi de signes ultrarestringit (B. Bernstein, 1971), ço és molt vinculat a la circumstància. El cos és encorstat dins d'una simetria quadrangular perquè respongui automàticament a clàusules tan simples que poden ser substituïdes per un toc de corneta. L'única relació sintàctica entre aquests signes és la iuxtaposició sense més sentit que el d'afegir una ordre rera l'altra: «de frente, por la derecha, marchen».

Com tot codi restringit fomenta la solidaritat mecànica —basada en l'interès perquè ningú no esguerra el quadre sinó que es comporti tothom segons la mateixa pauta— entre els que l'utilitzen i es transmet per una pedagogia autoritària en què l'errada i la sanció estan molt objectivades. No és estrany que en les desfilades se sentin veus de soldats que es recriminen l'un a l'altre, a voltes amb tanta duresa com faria un comandament. També moltes vegades els comandaments escridassen algú quan està en formació sense dir-li directament el nom, que no sempre coneixen. Així aconseguixen que més d'un se senti culpable d'alguna errada que hagi comès, bé que en aquell moment no s'estiguin adreçant particularment a ell. Un tinent explicava en una de les seves al·locucions a la companyia que al «orden cerrado» és on es palesa més clarament quina és la predisposició de cada soldat.

Dels exercicis de tir, les marxes i els simulacres bèl·lics no en comentaré gran cosa perquè repetiria els arguments que fins ara he donat. Grosso modo, reproduïxen l'esquema que contraposa un ordre clos a un objectiu conquerible, es recolzen en la solidaritat mecànica dels soldats i, dintre d'uns marges més estrets que l'escala informal o la vigilància, permeten una varietat entre les representacions més rituals i les representacions més teatrals.

La representació de la disciplina al servei militar, en fi, reïfica les identitats col·lectives tot aplicant-los els processos propis de les institucions totals. A hores d'ara, quan el pensament democràtic ha descobert, o redescobert, els problemes del sexisme i del racisme, els quals l'obliguen a refermar el paper dels valors constitucionalistes en la definició de les identitats col·lectives (J. Habermas, 1989), cal reconsiderar el concepte de la «nació en armes» des de la perspectiva de la seva eficàcia pràctica.

Apèndix metodològic

L'observació participant ha seguit les fases següents:

1. Accés a l'escenari i descripcions preliminars
Ha consistit a anotar diverses consideracions i observacions necessàries per encaminar el plantejament d'un primer esquema d'anàlisi. Dates: 15 de febrer a 22 de març de 1990.
2. Elaboració de conceptes i categories d'observació
Les notes anteriors han permès determinar els conceptes significatius per a l'anàlisi. Una primera versió força abstracta ha estat concretada en unes altres tres molt més concretes que han anat reagrupant successivament els encapçalaments que els primers conceptes havien suggerit. La darrera versió, novament abstracta, ha estat la definitiva. Aquesta versió es regeix pels conceptes que han menat l'exposició: els d'apartament, escala informal, vigilància i jocs bèl·lics. La dinàmica dels grups informals ha estat subsumida, en aquesta anàlisi, sota el concepte d'escala informal per tal com aquesta dinàmica rep una influència notable de les categories definides en aquesta escala. Dates: 22 de març a 17 d'agost de 1990.
3. Contrastació d'hipòtesis
 - a) Segons categories d'observació
Diverses observacions en funció de la darrera llista d'encapçalaments n'han corroborat l'exhaustivitat i han comprovat la validesa de les hipòtesis. Dates: 17 d'agost a 6 de setembre de 1990.
 - b) Triant casos negatius
En comptes dels encapçalaments, en aquesta fase les unitats d'observació han estat fragments temporals de la rutina castrense. D'aquesta manera se cercaven «casos negatius» (S.J. Bogdan i R. Taylor, 1986), és a dir, s'aplicava el sistema d'hipòtesis sense aïllar els processos analitzats. Per exemple, si fins ara les guàrdies servien sobretot per analitzar la representació de la vigilància, en aquesta fase han estat utilitzades per analitzar totes les representacions que coincidissin en una guàrdia qualsevol. Dates: 20 de setembre a 20 de novembre de 1990.

Bibliografia

- BERNSTEIN, B. (1971). *Class, Codes and Control*. Londres: Routledge and Kegan, Paul.
- BOGDAN, R. i TAYLOR, S.J. (1986). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.
- GOFFMAN, E. (1961). «Sobre las características de las instituciones totales». A *Internados*. Buenos Aires: Amorrortu.
- HABERMAS, J.: (1989). *Identidades nacionales y posnacionales*. Madrid: Tecnos.
- LOSADA, J.C. (1990). «Tres elements ideològico-polítics de la revista *Ejército*, 1940-1958». BARBAGALLO, A. i altres. *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya*. Barcelona: Crítica.
- LUMIA, G. (1978). *Principios de teoría e ideología del Derecho*. Madrid: Debate.
- (1986). «Los jóvenes y las FAS». *REIS*. núm. 36.
- SALES, N. (1974). *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quinto*. Barcelona: Ariel.
- WEBER, M. (1985). «La disciplina y la objetivación del carisma». BAÑON, A. i OLMEDA, J.A. *La institución militar en el Estado contemporáneo*. Madrid: Alianza.
- ZULAIKA, J. (1989). *Chivos y soldados. La mili como ritual de iniciación*. Baroja.